

УДК 93:001.89:32.019.5(477)Мацієвич

УТКІН

Олександр Іванович,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
сектору архівів ННСГБ НААН
(м. Київ)

К.А. МАЦІЄВИЧ – УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

У статті на основі вивчення архівних документів, матеріалів українських і російських дослідників, праць К. Мацієвича розкриваються важливі етапи його життя і діяльності, характеризується участь в роботі земств, засобів інформації, українського уряду 1920-х рр. і зарубіжних організацій. Аналізуються наукові здобутки професора, його концепції громадської агрономії та кооперації.

В статье на основе изучения архивных документов, материалов украинских и российских исследователей, работ К. Мазиевича раскрываются важнейшие этапы его жизни и деятельности, характеризуется участие в работе земств, средств информации, украинского правительства 1920-х гг. и зарубежных организаций. Анализируется научное наследие профессора, его концепции общественной агрономии и кооперации.

The article is devoted to studying of public political activity and scientific life of Prof. K. Mazievich. He is known to be one of the first to have created a conception of a public agricultural cooperation in Ukraine. An author of the article covers an important period of K.Mazievich's work in Ukrainian government and emigration organizations in 1920-s on the base of archives documents, Ukrainian and Russian historiography.

The article is referred to the scientific heritage of Prof. K.Mazievich characterizing his public activity in taking part in work of Mass-media and zemstvo's system in formation of agronomics and cooperation.

Вчений агроном, громадський і політичний діяч, член Центральної і Малої Рад, товариш генерального секретаря земельних справ УНР, міністр закордонних справ Директорії Мацієвич Костянтин Андріанович народився 18

травня 1873 р. у селі Деремезна Васильківського повіту Київської губернії. Виходець із шляхетсько-священницького роду (по матері – Вишинський, нащадок митрополита Арсенія (1697–1772) – відомого церковного і культурно-освітнього представника української інтелігенції, проповідника і письменника [2, 126]. Охарактеризувати життя, діяльність, творчі здобутки К. Мацієвича доцільно шляхом виділення певних періодів з властивими для них істотними подіями і явищами особистого і суспільного значення. Перший період 1894–1898 рр. розкриває знайомство юнака з основами наукових дисциплін, формування його інтересів до аграрних наук і навчання у сільськогосподарському інституті по обраній спеціальності. Спочатку він навчався у Білоцерківському реальному училищі, а потім у 4-й Київській гімназії. Намагався зрозуміти тогочасне суспільно-політичне становище в Україні і відвідував підпільні учнівські гуртки. Далі продовжував навчання у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва у Пулавах (Польща) по спеціальності агрономія. Будучи енергійним і активним студентом К. Мацієвич очолив нелегальну студентську громаду, членами якої стали вихідці з України, брав участь у I студентському з'їзді (нелегально) в Києві. Очевидно, за це був арештований у 1897 р. і знаходився у в'язниці півтора місяця [15, арк. 2].

Другий період 1899–2016 рр. пов'язаний з успішним закінченням інституту, становленням світогляду К. Мацієвича, першими кроками самостійного життя на посадах агронома, вивченням стану агрономічної науки і сільського господарства, публічним висвітленням поглядів на удосконалення сільськогосподарського виробництва шляхом застосування наукових досягнень. Участь в діяльності політичних партій, революційних подіях 1905–1907 рр. і перебування в ув'язненні. Закінчивши інститут в 1898 р. вчений агроном розпочав своє трудове життя в адміністрації цукрозаводчика П. Харитоненка, але після короткого перебування в ній звільнився і протягом 1899–1901 рр. обіймав посаду агронома, вченого секретаря Полтавського

сільськогосподарського товариства. Костянтин Андріанович познайомився з відомими діячами кооперативного руху та агрономічної науки, вивчав роботу кооперативів на селі, узагальнював їх досвід, причини успіхів та невдач, систематично поширював кооперативні і агрономічні знання серед населення. Праця в сільськогосподарському товаристві доповнювала його фахові теоретичні знання практичними проблемами, ставила перед ним складні питання, які необхідно було вирішувати для підйому ефективності виробництва. В цьому плані він звернув увагу на роботу земських складів землеробської техніки та насіння Полтавської губернії, підкреслюючи необхідність мати селянам хорошу сільськогосподарську техніку й насіння як одну із форм економічної діяльності земств і засобів впливу на населення, підняття його польової культури.

На думку вченого агронома для покращення роботи різних установ по забезпеченню продовольством потреб сільських жителів потрібні тимчасові правила і законодавче обмеження норм земельних податків, звільнення земств від деяких витрат. Вивчаючи характер фінансування бюджетних організацій, їх можливості по покращенню життєвого рівня людей, Костянтин Андріанович вважав доцільним не скорочувати земські витрати, а значно збільшити асигнування земств, зокрема і на розширення діяльності земських агрономів [8, 650–656].

В Полтавському сільськогосподарському товаристві він цікавився станом земельних угідь, з колегами по роботі обговорював питання про теоретичні основи обробки ґрунтів, історичний огляд вчень про дрібну обробку землі у зв'язку з застосованими на заході США систем Кембеля і запропонував вивчити її ефективність на чорноземі [6, 65]. Напередодні агрономічного з'їзду в Москві вважав за необхідне провести нараду представників місцевих земських управ, сільськогосподарських товариств, інших структур, що займались організацією та наданням агрономічної допомоги [7, 619].

На цій нараді у Полтаві, що відбулася 15–16 грудня 1900 р., К. Мацієвич зробив доповідь про «Проект земської агрономічної організації». Виступаючи на Московському агрономічному з'їзді він акцентував увагу на необхідності використання рідної мови в роботі агрономів, говорив про діяльність агрономічних утворень, систематичне проведення заходів агрикультурного характеру. К. Мацієвич надавав важливого значення функціонуванню дослідних установ (дослідних станцій, дослідних полів та ін.), необхідного для них фінансування, як це робилося в США, Німеччині, Франції. В цьому напрямку сформульовані рекомендації Московського агрономічного форуму, в яких зазначається, що не можна запроваджувати жодних агрономічних покращень без правильної, доцільної організації дослідних установ. Хоча в Полтавській губернії існують дослідні поля, їх фінансування недостатнє, а це не сприяє повноцінному впровадженню досягнень агрономії у виробництво, гальмує сільськогосподарський прогрес, економічний і людський розвиток країни [9, 350–353]. Як в агрономічній роботі, так і в суспільному житті К. Мацієвич займав активну позицію в українському національному русі, був членом нелегальної «Української громади» [15, арк. 2–3]. Політичні репресії проти учасників громадських рухів змусили його виїхати в Саратов, де він у 1901–1905 рр. обіймав посаду агронома губернського земства.

Поряд з практичними завданнями по вдосконаленню сільськогосподарського виробництва Костянтин Андріанович займався вивченням і узагальненням роботи селянської кооперації, використанням в її діяльності агрономічних знань. Результати спостережень, набутий досвід, знайомство з різними працями по розвитку сільського господарства, участь у їх виданні та пропаганді передових ідей суспільної агрономії, кооперації стало основними положеннями виданих в ці роки його робіт «Крестьянские общества сельского хозяйства», «Главные вопросы повышения сельскохозяйственной культуры», «Организация мелкого кредита» [16, арк. 138] В період революції 1905- 1907рр. брав участь у створенні осередків Селянського союзу партії

соціалістів-революціонерів, проводив нелегальні зібрання селян у приміщенні земської управи. [18, арк. 34] За таку діяльність був заарештований і протягом грудня 1905р. – травня 1906р. знаходився у в'язниці.

В кінці 1906 р. К. Мацієвич повернувся до Харкова. Як учасник революційного руху постав перед судом і у 1908р. був засуджений на 3 роки позбавлення волі. Сенат відмовив йому у касації справи. Протягом осені 1909 р. – весни 1912 р. був ув'язнений в одиночній камері Васильківської в'язниці. Перебуваючи в неволі вивчив італійську та англійську мови, підготував і видав під псевдонімом К. Ашин такі праці як «Общественно-агрономические этюды» (1912) і «Организация американского свиноводства» (1912), «Рентабельность фосфорного удобрения на южной окраине чернозема» (1913) [3, 68–69]. Названі праці займають важливе місце у науковому доробку Костянтина Андріановича, оскільки в них викладено питання трудової селянської культури, взаємозв'язку агрономії та кооперації, поширення грамотності і наукових сільськогосподарських знань серед сільського населення.

Ці положення склали основу науки «суспільна (громадська) агрономія». «Вся цінність громадської агрономії заключається в тому, – писав К. Мацієвич, – що вона вимірювала задачі зі своїми дійсними ресурсами і її роль у спільній системі аграрної політики зводиться до роботи над тими елементами соціального ладу села, які створюються законом економічного розвитку і спільною економічною політикою».[10, 28] На його думку для поліпшення суспільної агрономії потрібні фінансування, підтримка державою місцевих й суспільно-агрономічних структур, підготовка кадрів, ефективна діяльність технічних шкіл та дослідних установ, з'ясування та повне усунення невирішених сільськогосподарських проблем. Прихильники громадської агрономії, проводячи різні заходи, популяризували сутність аграрних наук, зокрема агрономії та кооперації. Ставлення до кооперації в Росії та Україні було неоднозначним. Багато громадських діячів, літераторів, журналістів

називали її формою покращення життя людей. Соціалісти Л. Кабе, Ш. Фур'є, революційний демократ М. Чернишевський, кооператор М. Баллін, не заперечуючи господарського значення кооперації, вбачали в її широкому розвитку можливість шляхом еволюції побудувати справедливе суспільство [1; 11] М. Баллін писав, що саме споживча кооперація найбільше впливає на формування нового суспільно-політичного ладу. [4, 1-2]. Він визнавав, що всі його практичні спроби розширити діяльність кооперативів були невдалими, але, знаючи свої помилки, не міг їх обійти. [5, 5]/

Політичну трактовку М.Балліним кооперації К. Мацієвич не поділяв і повернувшись з ув'язнення до 1915р. працював крайовим агрономом Харківського товариства сільського господарства, редактором журналу «Хлібороб», «Южно-русской сельскохозяйственной газеты» та наукового видання «Агрономический журнал», брав участь у виданні журналу «Потребитель». Його науковий доробок характеризують монографія «Экономическая природа и организация фосфорного удобрения на черноземе» (1908), статті про обробку ґрунтів, сівозміну та організацію господарства, редагування сільськогосподарської проблематики в «Народной энциклопедии». [15, арк.3] В лютому 1909 р. товариство «Просвіта» організувало у Львові Перший український освітньо-економічний конгрес, в роботі якого взяли участь науковці, політичні і громадські діячі М. Грушевський, І. Пулюй, І. Франко, Є. Чикаленко, К. Мацієвич, В.Доманицький та інші. Конгрес намітив необхідні для вирішення аграрні, економічні й кооперативні питання. 1915р. Костянтин Андріанович переїхав до Петрограду і працював на кафедрі організації сільського господарства Вищих жіночих сільськогосподарських курсів та Кам'яноострівних сільськогосподарських курсів. Займався викладацькою роботою в інших навчальних закладах.[15, арк. 3].

Третій період – 1917–1922рр. життєдіяльності К. Мацієвича характеризує його як політичного і громадського діяча, урядовця, який зробив свій внесок у

розвиток української революції, вирішення актуальних питань реформування суспільства, зокрема земельних відносин, захисту інтересів молоді держави на дипломатичній службі. Разом з тим, професор виступав творцем громадських організацій, навчальних закладів, які готували нові кадри патріотів, державників, фахівців з різних галузей сільського та індустріального виробництва. Про це свідчить його повернення весною 1917 р. в Київ, коли на нараді Української радикально-демократичної партії був обраний членом ЦК і представляв партію в Українській Центральній Раді, працював і в Малій Раді. Ставши членом першого уряду України Генерального секретаріату, сформованого В.Вінниченком, був призначений товаришем генерального секретаря земельних справ. Брав участь у розробці проекту земельної реформи в Україні, в якому розвивалась ідея збереження прав власності на землю для трудового селянства. Ці положення він виклав у своїй праці «Головні принципи проведення земельної реформи на Україні». (1917) Не погоджуючись з законопроектом про соціалізацію землі К. Мацієвич 19 грудня 1917р. подав у відставку. Викладав сільськогосподарську економіку у вищих школах Києва. Очолював редакцію журналу «Вісник громадської агрономії», проводив велику практичну, організаторську, популяризаторську роботу по створенню української кооперації [2, 126–127].

За його ініціативою в січні 1918 р. було створено Центральний український сільськогосподарський союз з метою організаційно об'єднати сільськогосподарські товариства та кооперативні формування для ефективного виробництва. Союз очолив К. Мацієвич. Він же приймав активну участь у Всеукраїнському кооперативному з'їзді, був членом Ради Центрального кооперативного комітету і заступником голови Ради, якою керував М.Туган-Барановський. Передбачалось, що Рада захищатиме інтереси кооперації в урядових установах, вирішуватиме різні проблеми діяльності кооперації [14,220] В період існування Директорії вчений повернувся в політику, працюючи на дипломатичній службі, вів у складі делегації мирні переговори з

Антантою. З 13 лютого по 9 квітня 1919р. в уряді С.Остапенка обіймав посаду міністра закордонних справ. Протягом 1919-1922 рр. очолював дипломатичну місію УНР в Румунії.[15, арк.5]

Четвертий період – 1923–1942 рр. відображає життя і діяльність К.Мацієвича в Чехословацькій республіці, коли у важких емігрантських умовах різними формами і методами продовжувалась боротьба за незалежність України. У чужоземному оточенні відбувалась консолідація сил української діаспори, формувались політичні, культурно-освітні, наукові економічні, господарські та інші утворення, спроможні вирішувати нові складні завдання. Він відчув це, ставши професором Української господарської академії (УГА) у Подебрадах, створеної 1922р. інтелігенцією, яка емігрувала з України. УГА - вища технічна школа з 4-річним терміном навчання у складі 3-х факультетів – агрономічно-лісового (відділи - агрономічний і лісовий); економіко-кооперативного (відділи – економічний, кооперативний та статистичний); інженерного (відділи – хіміко-технологічний і гідротехнічний) [19, арк. 1–2] Мета академії : 1. підготовка молодих національно-свідомих українців, що опинились за кордоном, до участі в майбутній господарській відбудові України; 2. в процесі науково-педагогічної праці в академії згуртувати вчену інтелігенцію, фахово підготовлену на кращих взірцях європейської методики науки і практики, які в певний час служитимуть розбудові власної української держави [17, арк. 2].

Вона діяла за матеріально-фінансовою допомогою уряду Чехословаччини.

Спочатку Костянтин Андріанович керував кафедрою сільськогосподарської економії та громадської агрономії і читав студентам - майбутнім агрономам та економістам курси сільськогосподарської економії, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської економіки, сільськогосподарської політики та громадської агрономії. 1927–1928 рр. був деканом агрономічно-лісового факультету. В цей навчальний рік педагогічний колектив налічував 90 осіб, з них 25 професорів і 21 доцент. Всього в УГА

навчалось 786 студентів. Академія мала фундаментальну бібліотеку, 33 кабінети, 14 лабораторій, ряд ферм, лісовий розсадник, метеорологічну станцію і 2 навчальні кооперативи. Викладачі підготували і видали біля 700 наукових публікацій. У зв'язку з погіршенням економічної ситуації чеська влада зменшувала дотації і академія була ліквідована в 1935р. [17, арк. 3–6].

З 1932р. при УГА діяв заочний Український технічно-господарський інститут (УТГІ), що зберігав структуру і програму академії, будучи вищим навчальним закладом політехнічного профілю. Мав три факультети: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний, хіміко-технологічний. Декілька років в інституті працював К.Міцкевич на посаді адміністратора і редактора Високих курсів громадської агрономії для осіб з вищою та середньою сільськогосподарською освітою. Студентам УТГІ в 1937 р. він підготував і видав курс лекцій «Головні засади громадської агрономії» [15, арк. 4].

Професор підтримував зв'язки з іншими українськими емігрантськими організаціями, співпрацював з Українським науковим інститутом у Варшаві, де в інститутському виданні були опубліковані дві його статті – «Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи» та «Колективізація сільського господарства України». Писав він статті і для сільськогосподарської енциклопедії, яка з'явилась 1939р. у Львові. 1928–1931 рр. К. Мацієвич очолював Український республікансько-демократичний клуб у Празі, що займався культурно-освітньою роботою серед українських емігрантів, зокрема організовував літературно-музичні, соціально-економічні, політичні заходи, відзначення Шевченківських та різних українських свят за участю письменників О. Олеса, Є. Маланюка, акторів М. Садовського, В. Ємця та інших, представників чеської культури та науки. В Празі функціонував емігрантський Союз українських журналістів і письменників, членом якого був Костянтин Андріанович. Українська наукова асоціація, очолювана ним з

1936р., сприяла розвитку української науки, видавничої справи та розширенню міжнародних зв'язків. [13, 29, 65, 86].

Поряд з науковою діяльністю вчений брав активну участь в роботі різних українських фахових громадських утворень, зокрема Спілки техніків сільського господарства в Чехії. Її члени, в тому числі і К.Мацієвич, займались поширенням технічних знань, пошуком роботи для своїх колег, публікували «Сільськогосподарський збірник» [12, 239]. Спільно з іншими емігрантами він став ініціатором створення видавництва «Кооперативний фонд ім. Василя Доманицького», яке видало збірник статей з нагоди 15-річчя смерті кооператора і письменника В.Доманицького, а також збірник «Українська сільськогосподарська кооперація з нагоди 10-ї річниці заснування Всеукраїнської сільськогосподарської спілки «Централ». В останньому виданні була надрукована стаття К. Мацієвича.

Влітку 1941 р. при культурно-науковому товаристві Українського національного об'єднання були утворені фахові комісії. В одній з них - сільськогосподарській – він зробив дві доповіді: «Завдання сільськогосподарської політики та її напрямні в перехідний період», надруковану у збірнику «Сільське господарство України» (Прага, 1942), а друга являла собою вступ до великої праці «Аграрна реформа в Україні», яку не встиг завершити. Передбачалось, що ця доповідь друкуватиметься в книзі «Землі, ліси та води України» [15, арк. 4].

Ряд його праць, таких як «Сільськогосподарська політика ССРСР в світлі сучасної кризи», «Колективізація сільського господарства на Україні», «Наслідки планового господарства для хліборобства України» та інші критично розглядали економіку, колективізацію та стан сільського господарства в УРСР. Професор вважав колгоспну систему насильницькою, не відповідною природі українців. Цю систему в перехідний період до ринкових відносин може зайняти кооперація. Але для цього необхідні корінні реформи. Втілювати їх в життя слід обережно. Думки вченого щодо реформування суспільства

залишаються актуальними і для сучасної України, особливо при переході до ринкових відносин.

К. Мацієвич помер 2 квітня 1942р. у Празі. Там же його і поховали. [17, арк. 2].

Вчений залишив велику творчу спадщину, що нараховує близько 40 наукових праць, присвячених різним галузям аграрних наук, переважно агрономії.

Оцінюючи його досягнення в агрономічній науці, значення їх для сільськогосподарського прогресу професор А. Чаянов та професор А. Фабрикант у своїх підручниках зарахували К. Мацієвича до світових «корифеїв громадської агрономії». Він був і корифеєм української громадської агрономії [15, арк. 4]. Видатний вчений агроном – основоположник громадської агрономії, який випереджав у своїх поглядах інших представників аграрної науки, багато зробив для розвитку теорії та практики агрономії, поширення агрономічних знань серед населення, переконливого розкриття значення вмілої обробки ґрунтів, використання мінеральних добрив та ефективної сільськогосподарської техніки, комплексного систематичного проведення заходів агрикультурного характеру. Працюючи в наукових, навчальних закладах прагнув передати фахівцям сільського господарства в першу чергу агрономам, економістам свої широкі й глибокі теоретичні і практичні знання з агрономії, сільськогосподарської економіки, сільськогосподарської економії та сільськогосподарської політики. Дбаючи про підготовку грамотних національних кадрів, він заповідав розвивати українську науку та культуру, зберігати звичаї і обряди українського народу як духовні підвалини відродження нації.

К. Мацієвич був відомим громадським діячем, економістом і кооператором. Своїми науковими розробками кооперативних положень він разом з іншими національно-патріотичними діячами сприяв утвердженню самосвідомості українців та основ кооперації: функціонування ефективного

господарського і соціального механізму, спроможного підвищувати добробут, культурно-освітній рівень населення, наладжувати самодопомогу і благодійність.

Науково-дослідна та викладацька діяльність К. Мацієвича тісно перепліталась з членством в партіях і реалізацією їх програмних вимог в державних та громадських установах. Вона спрямовувалась на досягнення повної незалежності України. Цьому служили його підпільна робота в царській Росії, праця в українських вищих органах влади і управління, наукові проекти по створенню потужної ринкової економіки в Україні, вмілому проведенню комплексних реформ в перехідний період з врахуванням різних аспектів життя українського народу.

Список джерел та літератури

1. *Баренбаум И.* Штурманы грядущей бури / И. Баренбаум. – М., 1987. – 260 с.
2. *Верстюк В.* Діячі Української Центральної Ради: біогр. довід. / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – 255 с.
3. *Власенко В.* Кость Мацієвич: штрихи до портрета // Вісн. Львівської комерційної акад. Сер. Гуманітарні науки. – 2002. – № 4. – С. 67–77.
4. *Институт* рукописів НБУВ, ф. М.П. Балліна № 326, од. зб. 633–634. [Что такое кооперация; № 333 О кооперации логических наук; № 411 О роли кооперации в развитии общества].
5. *Институт* рукописів НБУВ, ф. М.П. Балліна № 326, од. зб. 102. [Заметки о кооперации; № 523 Роберт Оуэн].
6. *Мацієвич К.* Деятельность сельскохозяйственных обществ / К. Мацієвич // Хуторянин. – 1900. – № 5.
7. *Мацієвич К.* Деятельность сельскохозяйственных обществ // Хуторянин. – 1900. – № 41.
8. *Мацієвич К.* От правления Полтавского сельскохозяйственного общества // Хуторянин. – 1900. – № 43.
9. *Мацієвич К.* К вопросу об опытных учреждениях / К. Мацієвич // Хуторянин. – 1901. – № 22.
10. *Мацієвич К.* Общественно-экономические этюды / К. Мацієвич. – Х., 1913. – 135 с.
11. *Мохор П.* Од Балліна до Леніна / П Мохор. – К., 1924. – 30 с.
12. *Наріжний С.* Українська еміграція. Ч. 1. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – 239 с.

13. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 : (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). – К. : Вид-во Олени Теліги, 1999. – 271 с.

14. *Плисюк В.* Кость Мацієвич (1873–1942) // Українські кооператори : іст. нариси. – Львів, 1999. – Кн. 1. – 220 с.

15. *Центральний* державний архів вищих органів влади і управління України. (ЦДАВО України), ф. 3879, оп. 2, спр. 27.

16. *ЦДАВО* України, ф. 3859, оп. 1, спр. 230.

17. *ЦДАВО* України, ф. 3795, оп. 1, спр. 129.

18. *Центральний* державний історичний архів України. (ЦДІА України), ф. 705, оп. 1, спр. 1092.

19. *Центральний* державний архів зарубіжної україніки. (ЦДАЗУ), ф. 3, оп. 1, спр. 57.